

Fornleifakönnun vegna framkvæmda við Austurgilsvirkjun í
Skjaldfannardal

Margrét Hrönn Hallmundsdóttir

Apríl 2016
NV nr. 14-16

Efnisyfirlit

1. Inngangur.....	3
2.1 Tilgangur fornleifaskráninga.....	3
2.2 Aðferðafræði	5
2. Skrá yfir fornleifar	5

1. Inngangur

Að beiðni Verkís og bræðranna Bjartmars og Kristins Péturssona gerði fornleifadeild Náttúrustofu Vestfjarða vettvangsrannsókn vegna fyrirhugaðra framkvæmda við Austurgilsvirkjun í Skjaldfannardal í landi Laugalands.

Virkjað yrði úr Vondadalsvatni sem er í 414 m y.s., þar yrði myndað inntakslón og virkjað niður í hæð 45 m y.s. niðri við Selá í Skjaldfannardal þar sem stöðvarhúsinu yrði komið fyrir. Þrýstipípan yrði að mestu niðurgrafin, um 3,9 km löng.

Áhrifin eru lagning vegar upp dalinn og pípa sem kemur niður hlíðina og stöðvarhús við Selá.

Einu minjar sem vitað er um er Laugalandssel en þar byggðist síðar upp býlið Selhús.

Vettvangsrannsókn fór fram 23 apríl og var unnin af Margréti Hallmundóttir fornleifafræðing hjá Náttúrustofu Vestfjarða.

Laugalandssel var skráð og svæðið skoðað allt upp að fyrirhuguðu lónstæði. Ása Ketilsdóttir á Laugalandi og Þórður Halldórsson í Laugarholti voru heimildarmenn og fá bestu þakkir fyrir. Einnig fá Þórður Halldórsson og Bjartmar Pétursson bestu þakkir fyrir að fara fylgja fornleifafræðing um svæðið og ferð upp á hálendið á vélsleðum til að kanna svæðið þar sem lón eru fyrirhuguð.

Markmið og aðferðir

2.1 Tilgangur fornleifaskráninga

Í lögum um menningarminjar nr. 80 29. júní 2012 segir að lögin eigi að tryggja eftir föngum verndun menningarsögulegra minja í eigin umhverfi og að íslenskum menningararfi verði skilað óspilltum til komandi kynslóða. Eins eiga lögin að auðvelda aðgang að minjunum, kynna þær þjóðinni og greiða fyrir rannsóknum. Þá er fornleifaskráning bundin skipulagsgerð skv. lögnum, en í 16. gr. segir: „Skylt er að fornleifaskráning fari fram áður en gengið er frá svæðisskipulagi, aðalskipulagi eða deiliskipulagi eða endurskoðun þess og skal sá sem ber ábyrgð á skipulagsgerð í samræmi við skipulagslög standa straum af kostnaði við skráninguna.“

Í 3. grein laganna eru fornleifar skilgreindar sem: „Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

búsetulandslag, skrúðgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum, vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri, tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita, vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra, virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum, þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð, áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum, haugar, dysjar og aðrir geftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið, skipsflök eða hlutar þeirra.

Fornminjar njóta friðunar nema annað sé ákveðið af Minjastofnun Íslands.

Í 21. grein laga um menningarminjar segir: „fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.“

Þetta á við um allar fornleifar, óháð sérstakri friðlýsingu. Friðhelgi fornleifa er ekki háð því að þær séu þekktar eða hafi verið skráðar. Sú skylda hvílir á sveitarfélögum eða framkvæmdaaðilum að gera Minjavernd ríkisins viðvart ef fyrirsjáanlegt er að minjar spillist vegna hvers konar framkvæmda eða breyttrar landnotkunar (sjá 12.gr.). „Ef fornminjar sem áður voru ókunnar finnast við framkvæmd verks skal sá sem fyrir því stendur stöðva framkvæmd án tafar. Skal Minjastofnun Íslands láta framkvæma vettvangskönnun umsvifalaust svo skera megi úr um eðli og umfang fundarins. Stofnuninni er skylt að ákveða svo fljótt sem auðið er hvort verki megi fram halda og

með hvaða skilmálum. Óheimilt er að halda framkvæmdum áfram nema með skriflegu leyfi Minjastofnunar Íslands (24 gr.)”

Eitt af markmiðum fornleifaskráningar er að koma í veg fyrir að minjar verði fyrir skemmdum af gáleysi eða nauðsynjalausu. Fornleifaskráning nýtist við minjavörslu þegar ákveða á verndun á einstökum minjastöðum. Eins kemur hún að miklum notum vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Þá er hægt að taka tillit til minjanna við skipulagsgerð og nýta þær í rannsókna eða kynningarskyni. Með fornleifaskráningu má einnig stórlega minnka líkur á að fornleifar komi óvænt í ljós við framkvæmdir sem gæti leitt til tafa á viðkomandi verki.

2.2 Aðferðafræði

Aðferðafræði rannsóknarinnar byggir fyrst og fremst á fornleifaskráningu á vettvangi en að auki var farið yfir helstu heimildir um jarðirnar, s.s. örnefnaskrár, túnakort, jarðabækur og annað sem getur gefið vísbendingar um fornminjar.

Allir skráðir minjastaðir voru skráðir og voru teknir staðsetningarpunktar á hverjum stað með Trimble pro uppmælitæki. Minjastöðunum var lýst og ljósmyndir teknar af hverjum stað.

2. Skrá yfir fornleifar

Númerin eru fengin frá kortasjá Minjastofnunar Íslands. Hvert verkefni er afmarkað og hlýtur sérstakt númer sem í þessu tilfalli er númerið **1797**. Sjá má afmörkun þess svæðis sem skráð var inn á kortasjá Minjastofnunar <https://www.map.is/minjastofnun/> Hver fornleif hlýtur síðan hlaupandanúmer dæmi Verkefnanúmer 1797-1.

Laugaland

Saga

Laugaland er mjög fornt býli og líklega frá fyrstu öldum landnáms. Við framkvæmdir á Laugalandi á síðustu öld fannst klébergs lampi sem hugsanlega er frá landnámsöld. Í jarðabók Árna og Páls segir „Munnæli segja að hjer hafi bænhús verið, en engin sjást hjer merki. Skógur til kolagerðar og eldiviðar er nægur. Túnið spillist af stórum fannalögum sem liggja á því oftlega fram á sumar. Ekki er bæjarhúsunum óhætt fyrir stórfannarlögum á vetur, sem bæði sligar hús og skekkir,¹ Býlið Selhús virðist hafa byggst upp þar sem Laugslandssel var fyrrum. Fyrstu heimildir um Selhús eru í Manntalinu 1901 en þá búa þar hjón með þrjú börn og tvö vinnuhjú². Árið 1910 er sama fólk búandi í Selhúsum nema konan er orðin ekkja og býr þar ásamt börnum sínum og vinnufólki³. Enginn er skráður búandi þar árið 1920 en vitað er að síðar var flutt að Selhúsum og búið þar fram undir 1940. Í Lesbók morgunblaðsins frá 27. ágúst 1994 bitist eftirfarandi frásögn

„Þau hjónin, Hjalti og kona hans Ásta, áttu þá heima í Laugalandsseli, sem Selhús voru kölluð eða Sel, framarlega í Skjaldfannardal, og heyjuðu útengi alllangt frammi í dalnum, eða á svokölluðu Enni. Þangað fóru þau á morgnana með börnin og matföng og voru þar í heyskap daglangt. Hjalti fór venjulega fyrr af stað en kona hans, og rak þá með sér kýrnar þarna frameftir í haga. Þennan dag, sem fleiri, rölti Hjalti á eftir kúnum, sem áttu til, svo sem þeirra er vandi, að þræða dálítið skrykkjóttu slóð. Hjalti bar dót í báðum höndum og þar í vekjaraklukku, sem var með tveimur skrúfuðum löppum. Þegar hann kom á engjarnar og leggur frá sér klukkuna sér hann að aðra löppina vantar.

"Jæja, hún verður þá lappalaus greyið," hugsaði Hjalti. Þegar þau hjón koma heim um kvöldið, fór konan að taka til matinn, en Hjalti settist í stólinn góða og beið matar síns. Allt í einu sprettur hann á fætur og segir við konuna: "Ég ætla að fara og finna löppina af klukkunni." Konan tók þessu ekki vel og var þó ýmsu vön:

¹ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vitalín 1981:244-245

² www.manntal.is

³ www.manntal.is

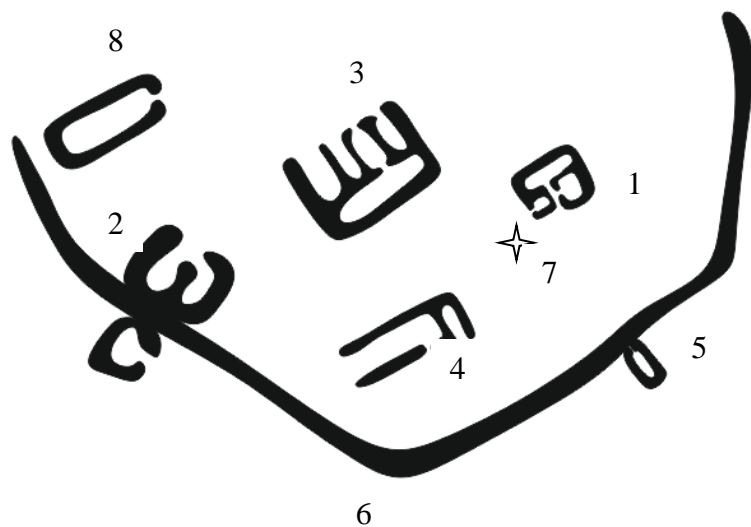
"Vertu ekki að þessari bannsettri vitleysu, hvað ætli þú finnur svona lítinn hlut úti í haganum, og veist ekkert hvar þú misstir hana. Þó þú hafir fundið margt, Hjalti minn, finnurðu ekki löppina grafna í mosa eða í kjarri."

En Hjalta héldu engin böndin. Eins og oftár þegar undarlegheitin komu yfir hann varð hann að fara. Og hann bíður ekki eftir matnum heldur ríkur af stað.

Hann heldur nú, sem leið liggur fram á engjarnar og gengur greitt. Þegar hann kemur að lækjarsytru, sem hann stekkur yfir, kemur hann niður á mosavaxna þúfu. Þar er hann stoppaður, lengra kemst hann ekki. Hann byrjar að róta í þúfunni, rífur upp kólfa undir jurtum og mosann. Hann sá ekki löppina fyrr en hún kom í hönd hans.

Í fyrirbærum af þessu tagi sagði Hjalti að sér væri hreinlega stjórnað⁴, Greinilegt að þarna er komið annað fólk en þar bjó 1910.

⁴ Morgunblaðið 27.08.1994

Teikning 1. Teikningin sýnir afstöðu minja við Selhús og hlaupandanúmer minja. Kort MHH

Verkefnanúmer: 1797-1

Sérheiti: Selhús

Jörð: Laugaland

Hlutverk: Býli

Tegund: Bæjarhóll

Staðsetning: A:348855 N: 618173

Staðhættir: Í Örnefnaskrá segir „ í oddanum fyrir neðan Hraundalsá, á milli hennar og Selár, stóð fyrrum sel frá Laugalandi, en var síðar gert að býli sem

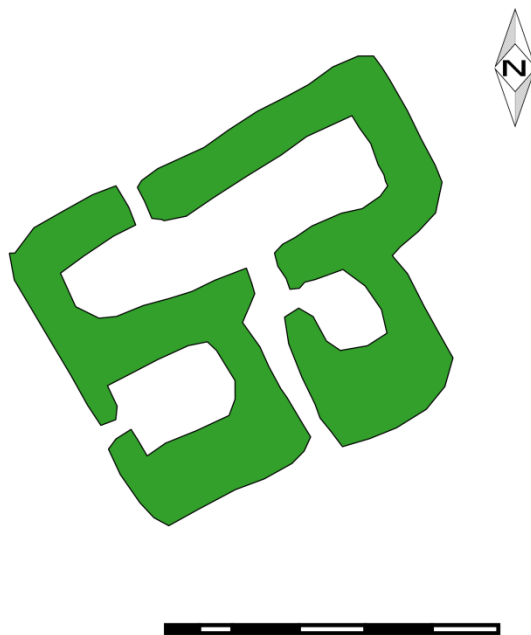

Mynd 1. Rústir Selhúsa. Timburgrind hússins er greinileg. Ljósmynd MHH.

nefnt var Selhús⁵. Selhús. Fólki er fyrst skráð í Selhús í manntali frá árinu 1901 en býlið lagðist af árið 1938. Útlit rústanna er alveg samsvarnari við þetta tímabil.

Minjalýsing: Bæjarhúsið hefur verið frekar lítið og samanstendur af þremur litlum rýmum sem tengd eru saman með göngum. Þar aftan við er ílangt rými sem líklega hefur verið baðstofa. Rústin er 11 m á lengd og 15 m á breidd. Veggir standa nokkuð háir og eru hæstir um 120 cm. Timbur úr grind bæjarhúsanna er enn inn í rústinni.

⁵ Örnefnaskrá Laugarland

Verkefnanúmer:1797-2

Jörð: Laugaland

Hlutverk: Sel

Tegund: Rúst

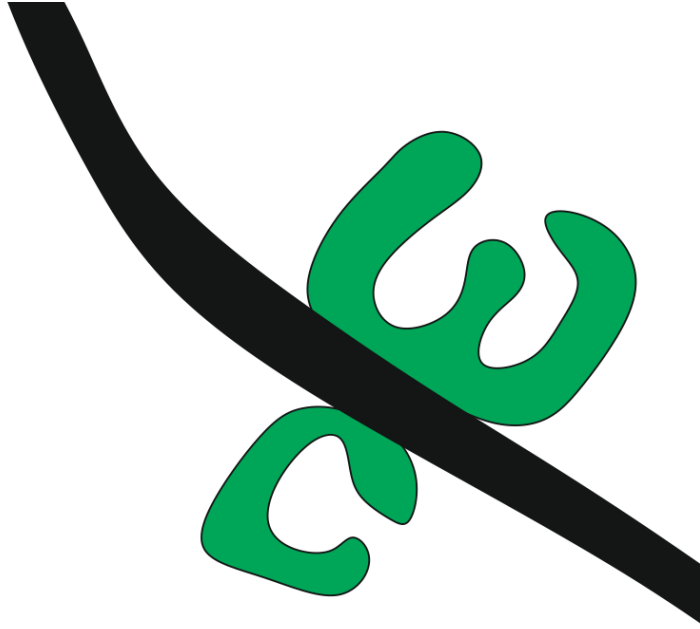
Staðsetning: A: 348782N: 618128

Staðhættir: Við vesturhlið túngarðsins um 72 metra suð vestur af bæjarrústunum er mun eldri rúst en sú sem er af Selhúsum og útihúsum þess. Rústin er beggja megin við túngarðinn og hefur hann síðar verið hlaðin á milli bygginganna sem tilheyra þessum rústum. Innan túngarðsins eru tvö hólf sem eru alveg gróin utan eins steins sem sést upp úr grasinu. Líklegt er að þetta sé Laugalandssel og Selhús byggðust síðan um aldamótin 1900 í Laugalandsseli.

Mynd 2. Líklega rústir Laugalandssels. Mjög yfirgrónar rústir sem eru mun eldri en hinar í kring. Ljósm.MHH

Minjalýsing: Innan túngarðs er þessi rúst tvö hólf. Stærð hennar er 8 m á lengd og 5 m á breidd. Utan túngarðs er svo hleðsla sem tengist líklega þessari byggingu en það er ferhyrnt hólf hugsanlega rétt. Hólfið er 4x4 m á stærð.

Teikning 2 Teikningin sýndir seljarústirnar sem eru beggja vegna túngarðsins. Teikning .MHH

Verkefnanúmer: 1797-3

Jörð: Laugaland

Sérheiti : Laugalandssel/Selhús

Hlutverk: Fjánhús

Tegund: Rúst

Staðsetning: A: 348806 N: 618169

Staðhættir: 18 m norð vestur af bæjarrústinni eru ógreinilegar rústir

fjánhúss. Fjánhúsið sést best á loftmyndum **Teikning 3. Teikning af fjánhúsinu. Teikning MHH** og er frekar ógreinilegt.

Minjalýsing: Fjánhúsið hefur verið fjögur hólf og aftan við fjárhúsin hefur verið hlaða. Rústin er alveg yfirgróin í dag. Rústin er 27 m á breidd og 19 m á lengd. Rústin er alveg yfirgróin og veggir rétt u m 20-30 cm. Hugsanlega er fjánhúsið eldra en Selhús.

Verkefnanúmer: 1797-4

Jörð: Laugaland

Sérheiti : Laugalandssel/Selhús

Hlutverk: Fjánhús

Tegund: Rúst

Staðsetning: A:348821 N: 618138

Staðhættir: Um 31 metra suð vestur af bæjarrústinni er rúst af fjárhúsi.

Minjalýsing: Húsið er ílangt og í miðju þess er hlaðin garði. Dyr eru á suðurlanghlið en í vesturenda er ekki hleðsla og líklegt að þar hafi verið timburgafl. Hlaða eða heytóft hefur verið í enda. Hleðslur eru greinilegar og

Mynd 3. Fjánhúsið, greina má garða í miðju húsins. Timburgafl hefur verið í fjærenda.

Teikning 4. Teikning af fjárhúsinu og heytóft í enda. Teikning MHH

hæstar um 1 m á hæð. Rústin er 23 m á lengd og 6 m á breidd. Þetta fjárhús er örugglega samtíða Selhúsum

Verkefnanúmer: 1797-5

Jörð: Laugaland

Hlutverk: Fjárhús/rétt

Tegund: Rúst

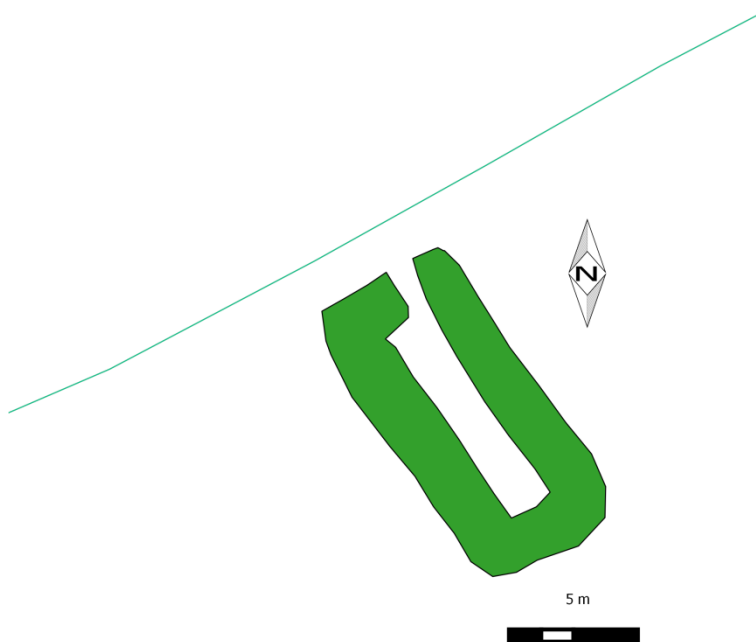
Staðsetning: A:348867 N:618123

Staðhættir: Upp í brekkunni um 75 m suður af bæjarrústinni er rúst hugsanlega rétt.

Minjalýsing: Réttin er ógróinn og stendur rétt aftan við túngarðinn. Rústin er 11 m á lengd og 5 m á breidd. Hæð hleðsla er um 40 cm

Mynd 4, Rúst sem stendur rétt utan við túngarðinn að sunnan. Ljós MHH

Teikning 5. Teikning sem sýnir útihúsið og strikið er túngarðurinn. Teikning MHH

Verkefnanúmer: 1797-6

Jörð: Laugaland

Sérheiti : Laugalandssel/Selhús

Hlutverk: Túngarður

Tegund: Garðlag

Staðsetning: A: 348755N: 618136

Staðhættir: Utan um túnið á Selhúsum hefur verið túngarður. Er hann enn sjáanlegur hálfan hringinn í kring um túnið. Garðurinn hefur verið hlaðinn úr grjóti og verið efnismikill. Einföld röð steina liggur meðfram túngarðinum inn á túninu. Líklega er það undirstaða undir gaddavírsgirðingu.

Minjalýsing: Garðurinn er ógróinn að mestu

og er greinilegastur við vestur hlið túnsins. Hann er um 1 ½ m á breidd og er hruninn .

Mynd 5. Túngarðurinn og hleðslan innan hans sem líklega er undan gaddavírsgirðingu,

Verkefnanúmer: 1797-7

Jörð: Laugaland

Sérheiti : Laugalandssel/Selhús

Hlutverk: Brunnur

Tegund: Brunnur

Staðsetning: A:348844 N: 618159

Staðhættir: 10 m frá suð vestur horni bæjarústanna er brunnur.

Minjalýsing: Ekki sér í hleðslur í brunnum heldur er hann bara hola en viðist hafa verið ferkantaður.

Mynd 6. Brunnur rétt við bæjarhúsin.

Verkefnanúmer:1797-8

Jörð: Laugaland

Sérheiti : Laugalandssel/Selhús

Hlutverk: Útihús/hlaða

Tegund: Rúst

Staðsetning: A:348743 N:618171

Staðhættir: Um 6 m frá túngarðsenda við ána er rúst af útihúsi.

Minjalýsing: Rústin er ekki greinileg en húsið hefur líklega verið út timbri og grjótundirstaðan er sjánleg. Húsið hefur verið 8 m á lengd og 4 m á breidd. Hæð grunnsins er u m 30 cm. Ása Ketilsdóttir á Laugalandi sagðist hafa heyrt þá sögu að börnin í Selhúsum hefðu tínt mikið af berjum og selt og var ágóðinn notaður til að kaupa járn á húsið sem var heyhlaða.

Mynd 7. Líklega hlaðinn grunnur af hlöðu sem hefur verið byggð úr timbri. Ljóm MHH

Verkefnanúmer: 1797-9

Jörð: Laugaland

Hlutverk: Matjurtargarður

Tegund: Heimild

Staðsetning: A:348723 N: 618088

Staðhættir: Rétt vestan við túngarðinn, austan við Hraundalsá þar sem hún kemur niður voru samkvæmt heimildum Ásu Ketilsdóttur kartöflugarðar.

Minjalýsing: Engin merki fundust um garðana við vettvangsathugun.

Niðurstaða.

Vettvangsrannsókn fór fram þann 23. apríl 2016. Allt framkvæmdarsvæðið var skoðað. Rætt var við heimildarmennina Ásu Ketilsdóttur Laugarlandi og Þórð Halldórsson Laugarholti. Einu minjarnar sem fundust voru rústir eyðibýlisins Selhúsa sem reist voru þar sem Laugalandssel var áður en selið sjálft fannst líka við túngarðinn. Fyrirhugað er að leggja veg upp Skjaldfannardal og upp að stöðvarhúsi sem staðsett verður um miðbik dalsins og að því verður pípur niður suðurhlíð dalsins. Farið var upp að svæðinu þar sem miðlunarlón eru fyrirhuguð til að athuga hvort vörður sæjust á svæðinu. Svo reyndist ekki vera enda var leiðin yfir hálandið farinn upp úr Hraundal sem er næsti dalur. Engar minjar fundust í Skjaldfannardal aðrar en áður nefnt býli og engar vörður sáust þar sem miðlunarlón eru fyrirhuguð. Sé þess gætt að leggja ekki veg nærri Laugalandsseli/Selhúsum eru engar minjar í hættu vegna fyrirhugaðra framkvæmda við Austurgilsvirkjun. Aðstandendur virkjunarinnar og landeigandi voru með í för við skráninguna og vita hvar minjarnar eru staðsettar. Lagt er til að þær verði merktar á meðan framkvæmdum stendur.

Heimildarskrá.

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín VI (1913-1943). Kaupmannahöfn

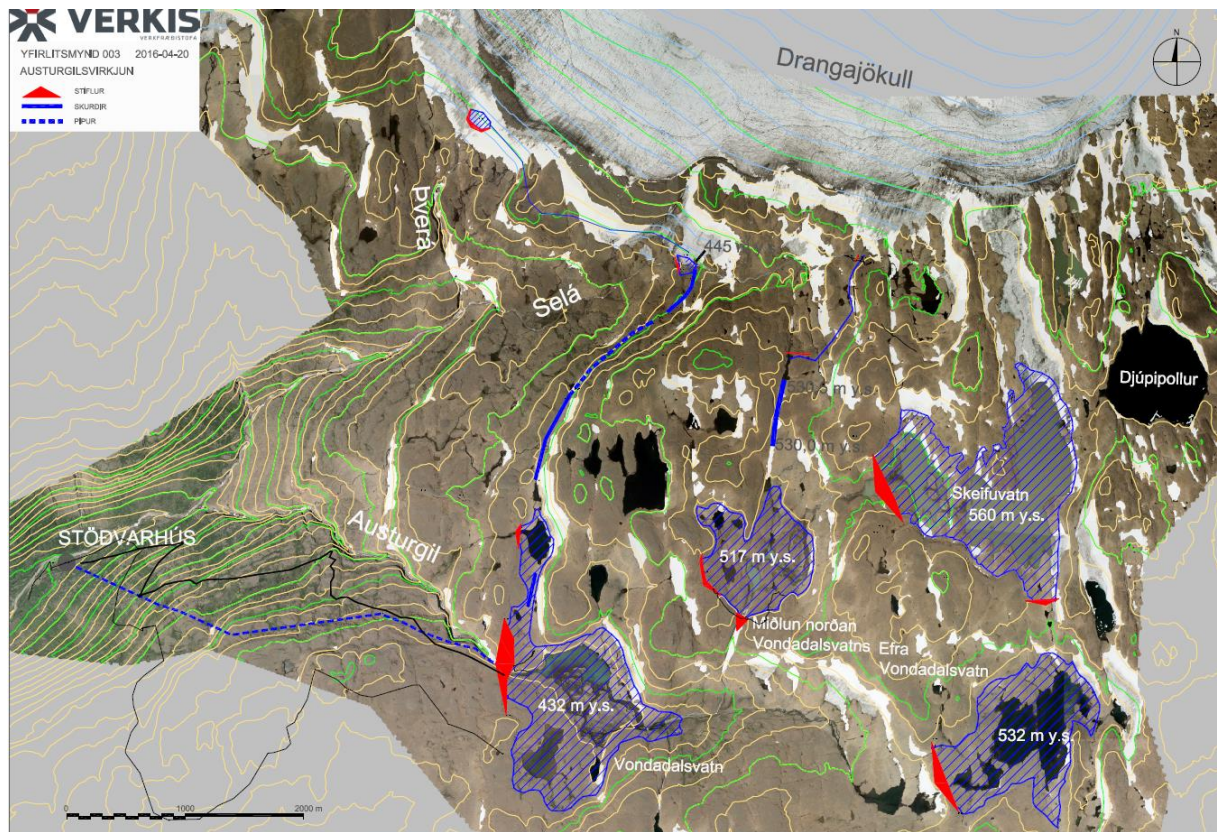
Lesbók Morgunblaðsins 27.07.1994. www.timarit.is

Manntöl 1901-1910 www.manntal.is

Óprentaðar heimildir.

Örnefnaskrá Laugalands.

Kort

Mynd 8 Kort af framkvæmdasvæðinu gert af Verkís